

A D
Experiendum

K. Mitxelena

A D
EXPERIENDUM

K. MITXELENA

Honako huskeria ez da saio bat baizik, jantzi-gauzak saiatu ohi diren bezalatsu, neurriak ongi hartuak dauden ala ez ikusteko. Saiatu nahi dudana ez da, ordea, janzkia, euskal testu aski zahar bat baizik, harako Luis Murugarrenek lehen aldikoz begietara ziguna: «Un texto arcaico vasco más», *BRSVAP* 36 (1980), 411-423. Egia esan, harrigarri xamar bada ere, ez nintzen horretaz ohartu, Joseba Andoni Lakarrak aipatu zidan arte.

Ez dakit esana nahikoa izango den nere lana, nolazpait esan, txantxetako delata aditzera emateko, erdi-txantxetako behintzat: testu finkatzea izan beharrean, ez da testu «finkatzea» baizik. Egiatzkoa, behar bezala irakurria eta azaldua atzetik dabilkion Lakarrak aterako du argitara. Luzaro gabe, nik uste eta nahi.

Eskerrik beroenak merezi ditu Murugarrenek bertso horien berria, euskalaria ez delarik, eman digulako ametsezko azken ukituren baten begira planto egin gabe. Hizkuntza ez menderatzeak, jakina, baditu alde onak, horrela ez baitu barrengo begiak kanpoko akerreko bidetik gidatuko; alde txarrak ere bai, ordea, eta hau edozeinek uler dezake inoren azalpenik gabe.

Bertsook badute, gainera, garai horietako euskal izkribuek behin baino gehiagotan azaltzen duten makurra: ikus, bestela, Satrustegik argitara eta aztertu zituen 1619ko Tolosako «bertso papperak», Olazabalen kontra. Gaizki esaka ari zirelarik (eta ari garelarik) maiz hartzen ditugu ahotan aipamen ilunak, ziri bihurriak, zehar-esan orapilatuak, hizkuntzaren aldetikako eragozpenak ehun halako gehitzen dituztenak. Ez dakit ezer nik XVII. mendearen azken alde horretan giputz-bizkaitarren artean sutan omen zeuden borroka horiez, ezta ere sortu omen zituen mearen auziaz. Horretarako laguntza bestetan bilatu beharko dute, auki albalezate, hizkuntzalariek eta are filologoek ere.

Hona, bada, ezker-eskuin batak irakurria eta besteak, batarenak ikusi ondoan, zuzentzen nahiz okertzen dituenak. Ezkerreko alboa, orain hainbesterentzat ohorezkoa, Murugarreni utzi diot.

Neure aldetikakoak prestatzean lasai aski jokatu dut, aurki bestek okerrak zuzenduko dituelakoan: utzi ditudan hutsarteak zalantzen lekuko dira, baita ere, gainera, beterik gelditu diren hainbeste eta hainbeste ere. Arrazoiak inoren ahoz esplikatzea hobe, agian. Espainian azkenik agertu den testu kritikarekiko liburutik hartzen dut honako pasarte hau, *diuinatio* delakoaren galbideak indartuz. «La *emendatio ope ingenii* sin ayuda de testimonios y, aun con ellos —una *emendatio mixta*—, es siempre peligrosa y se debe prodigar lo menos posible. La conjetura es un 'salto en el vacío', que sólo la aparición de nuevos testimonios puede servir de piedra de toque. Al parecer, el número de conjeturas atinadas —en el campo de la filología clásica— no supera el 5 por 100...». Honaino, Alberto Blecua, *Manual de crítica textual*, Madrid, Castalia, 1983, 125. Ikus daiteke, bestalde, hizkuntzaz aldatu gabe, Oreste Macrí, *Ensayo de crítica sintagmática*, Madrid 1969, lehen partea.

Altinezca zengati
zenbat calte munduari
besa berac nola zacan
1 le enda guero etorri
ytaun bequio espabere
egun Guipuzcoari

Zerutic gaitean assi
Luzbelegan zan ecussi
azartaran essatera
2 yzangonac goiti
barriz guipuzcoari
enzun deusagu sarri
gareala beiti.

Aitac nola yçacori
Aranburu onei
conseyu ei cueste(a)n emon
3 ez ygon altuegui
obedecitu ezagaiti
alango gurasoari
agaiti dira jaussi.

Altiuezea zeugati
zenbat calte munduari
besa berac nola jacan
leen da guero etorri:
ytaun bequio espabere
egun Guipuzcoari

Zerutic gaitean assi,
Luzbelegan zan ecussi.
Azartuzan essatera:
«Ygongo noc goiti».
Barriz Gipuzcoari
enzun deusagu sarri
gareala beiti.

Aitac nola Ycarori
Aranburu oneri
conseju ei eusten emon:
«Ez ygon altuegui».
Obedecitu ezagaiti
alango gurasoari,
agaiti dira jaussi.

Ertzean: Don Miguel de Aramburu fue el escribano a quien se le encargo la depen[dencia] de la [v]ena, estando de partida para Madrid, al negocio de su hermano, el almirante.

* * *

Lehenbiziko ahapaldiak oso eta bete dirudi zentzuaren aldetik: besteen aldamenean, ordea, lerro bat (azkena edo azken-hurrena) falta bide zaio.

Zeugati-ren ordez, *zeugaiti* ere daitekeena da. Dudan ipini dut *oneri*.

Dakigunez, *igon* iragankorra da bizkaierazko lehen testuez gero. Ez ote daiteke *nak* (= *naiz*) giputz modura?

Ikaro gipuzkoarraren erdarazkoetan ere ageri da, baina, hain zuzen, besteen hantustea zapuzteko, azken honekin:

*vendrá tiempo en el qual quizá la pena
Biscaya obtenga justa y merecida.
Y si hasta aquí altiva y arrogante,
Después a Ycaro sea semejante.*

* * *

Contronetan pensaçen nago dala culpante Marruco cave de pala etorri zat 4 versoan ayartuteco nola badaqui Marruecoc zaiten soñua chito dulcero zenduzan echizadua. Gauza au nere yrichian fundartan da vinbidian zerren garean ezagunac 5 gu erreinu gustian previlegiaduac gara Gastela zar da berrian ez Guipuzcoaco errian.	Contu onetan pensaçen nago dala culpante Marrueco. ..... etorri jat versoan azartuteco. Nola badaqui Marruecoc jaiten soñua chito dulcero, zenduzan echizaduco. Gauza au nere yrichian fundaetan da ymbidian, zerren garean ezagunac gu erreinu gustian. Previlegiaduac gara Gastela zar da berrian; ez, Guipuzcoaco errian.

Ymposible da bestela ain laster mosquetera noisbait Moretec dibar (?) legues 6 egon zara azera cec ecarriçaitu orain decretoa eguitera bay Vizcaya yltera. Valladilico (sic) salea Guipuzcoari beren chinchurrac sarri gorde deuste 7 honrrea eta vizecea ezaguzen espadaue alango mesedea asae vay vanidadea. Idiacaizco semea Ynsaustico jabea zeure pausoac estitu es 8 estimadu sobrea insaurrac dacusela tratamentu deunguea emon (?) vidau frutua.	Ymposible da bestela ain laster mosquetera. Noisbait Moretec dinoan legues egon zara azera. Cec ecarri çaitu orain decretoa eguitera, bay Vizcaya yltera? Valladilico salea, Guipuzcoari .....ea sarri gorde deuste horrrea eta vizecea. Ezaguzen espadaue alango mesedea, asse vay vanidadea. Idiacaizco semea, Ynsaustico jabea, zeure pausoac estitues estimadu sobrea: insaurrac dacusala tratamentu deunguea, emon oidau frutea.

---

cave de pala erraz baino errazagoa dateke, baina ez zait deus ere oroitzen ordezkotzakorik.

Dударик gabekoa da *jaiten*, *jo*-tik erakarria: ik., esate baterako, Landucci *jaytecoa* «majadero de majar». Pentsa daiteke, bestalde, *echizaduco*, *echizadua*-ren ordari, gehiegizko asmaketa dela. Puntuak, halaz guztiz, gorde beharra dirudi. *Fundaetan* ez bada, *fundaitan*, *fundaytan* edo antzeko zerbaiten premian gara.

Mosquetera motz xamar agertzen da, baina bere horretan utzi dut puntuaren amorez.

Zer da *beren* eta zer da, batipat, *chinchurrac*? Nolazpait ere, *-ea* (baina *chinchurrea!*) eskatzen du lehen lerroak, eta bat bakarra da, besteak, beste, *deuste* baldin bada nagusi.

sobrea 'gehiegia, gehiegizkoa', 'larregia' edo dela ematen du itxurak, *metri causa* sartua, agian. Eta zer nolakoa ote da *decretoa*? Ez dakit zer uste duten hain ugari ditugun foruzale eta forulariek, baina ez dut uste gure Probintziak inoiz dekreturik eman zuenik.

8, 1-eko *dacusela* aldatu? Ez dakit, bada. Horkoa *insaur* bakarra da, baina cf. RS 426 ez *dacusena* «quien no ve».

oidau nahiz *eidau*, *eydau*. Goikoek, *semea*-tik behera *frutea* behartzen dutelakoan nago.

Orra gure pagua
galdila mairua
Cain nola quendutera
9 dator guri burua
yzango esta nere ustean
ain golpe segurua
espada amenazua.

Vste aldesu Viscayan
aingente bigana dala
nola zeve yen alardeen
10 vildurrac dago ezela
contodo musugorac dira
guiçonac emen bere
espadosu bere uste.

Siquiera Don Lope
zuec espadaguzubere (?)
disparaetan daquianada
11 arcabuza ta mosquete
besteoc ecer estaquigula
Guipuzcoan eidinoe(la?)
zuenzat ori bere obe.

Orra gure pagua,
galdila mairua:
Cain nola quendutera
dator guri burua.
Yzango esta nere ustean
ain golpe segurua,
espada amenazua.

Vste aldesu Viscayan
ain gente biguna dala,
nola zeuroen alardeen
vildurrac dagoezala.
Con todo, musugorac dira
guiçonac emen bere,
espadosu bere uste.

Siquiera Don Lope,
zuec espadaquizu bere,
disparaetan daquiana da
arcabuza ta mosquete.
Besteoc ecer estaquigula
Guipuzcoan eidinoe:
Zuenzat ori bere obe.

Ertzean. Don Lope de Andonegui, sargento mayor.

Galdilla (edo *didila*?) *mairua*-k oroiterazten gaitu harako Mon-
dragoeren erreketara ondoko madarikazio hartaz:

[G]aldidila Vnçueta ta Vergara.

[Ç]aldibarrec bere partea debala,

eta gainontzekoak. Cf. TAV, 82.

Vste aldesu (*dezu* hobe, agian, bokal aurreko bereizkuntza aski
ongi begiratzeko baitu izkribu honek) harrigarrikoa da, nahiz eta
al, bertsoak bizkaieraz daudelarik, ez galderari dagokiona izan:
«Dudarik gabe, uste duzue Bizkaian ain jente biguna dela...» edo
horren tankerakorik.

musugorac, ongi baldin badago, ez dut bestetan aurkitu. Biz-
kaikoa, gainera, *mosu* da, *musu* baino areago.

12	Jaunaren Providencia nola bada ardia cabu faltas estu ychico Viscayco erria artuteco capas gara gu one(a)n industria gueigo ez Provincia	Jaunaren Providencia, nola bada andia, cabu faltas estu ychico Viscayco erria. Artuteco capas gara gu onen industria; gueiako ez Provincia.
13	Goruac zuec obeto beste armaric baino goruac beti yzangodira bala aceta germano Erculos baño obecogu geuze parteti Bulcano goruetan abadago.	Goruac zuec obeto beste armaric baino; goruac beti yzango dira balaac eta .....ano. Ercules baño obecogu geure parteti Bulcano: goruetan oba dago.
14	Ez ceban nay çeruac gura euquean pobluc zuecaz campañara urtenda provad(u) escuac. Gure buruan ausiteco ecarri eizenduz goruac alandino foruac.	Ez ceban nay çeruac gura euquean pobluc zuecaz campañara urtenda provadu escuac. Gure buruan ausiteco ecarri eizenduz goruac. Alan dino foruac.

Onetaraco mea
 da gauza importantea
 agaz baicin ezin ley
 15 goruaco armaea
 estimaduaz ez admirada
 geure alango prentdea
 bedenica erri geurea.

Onetaraco mea
 da gauza importantea:
 agaz baicen ezin ley
 goruuaco armaea.
 Estimaduaz ez admiradu
 geure alango prentdea.
 Bedeinca erri geurea.

Zuen coronel Ysassi
 eida soldadu andi
 conbodo eztan oraindio
 16 Bilbaon onic ifini
 obedau egoitea
 bere erri aldeti
 egun biar(n) didin vizi.

Zuen coronel Ysassi
 eida soldadu andi:
 con todo eztau oraindio
 Bilbaon onic ifini.
 Obe dau egoitea
 bere erri aldeti
 egun biar didin vizi.

Ertzean. Don Domingo de Ysasi, coronel de Guipuzcoa.

Delako mea, dena dena, gipuzkoarrei kentzen zietela (zurru-
 patzen zietela, zehazkiago) uste zuten hauek: gipuzkoarrek, nola
 ez? Era honetan mintzatzen zen hauen neurtitzgile erdalduna:

*A Guipuzcoa le usurpan oy la vena,
 siéndole por justicia tan devida...*

Eta hitz lauz, beheraxeago: «Usarparle (*sic*) la vena, pues se
 le deve por tantos títulos, como por la prescribción, pues la ha po-
 seído por tiempo inmemorial, y por el comercio que se deve en los
 reinos de una Corona, que estriba en el trato y contrato, como en
 dos palos [*polos, ote?*]». Saavedra Fajardoren *Idea de un príncipe
 político cristiano-n* (1640) ba omen da puntu horri dagokionik.

Jakina da Herkules (13, 5) goruetan agertu ohi dela Omphale
 erreginaren oinetan: ez zen bada gauza Vulkanoko bizkaitarrari go-
 gor egiteko. Gainerakoan, 13, 4 ilun aurkitzen dut: *balaac* ongi le-
 torke, bestetan ere erabili izan balu horren moduko *a* bikoitzik.
 Azkeneko den edo dirudien *germano* horri ez diot inondik inora
 gertzen. *Goruuaco* ote da, beheraxeago (15, 4) bezala?

Ercules baño obecogu utzi badut ere goien, hurrengo bertsoan, aldabeharra iruditzen zait orain: *obe* (zein *oba*) *dogu* egokiago genuke.

Zer izan daiteke *ecarri eizenduz goruac*? Esan-nahiak argi eta garbi ematen du, baina *ei*= *omen* baldin bada, *-n*-dun atzizkia behar luke ondotik, gramatikaren aginduz. Behar bada, zuzenago izango da *ai(t)*- aurrizkia, Lafonek «votif» deitu zuenean erabilia, Garibairen erretrauetan bezala: *on ez eliz* «(fuere hermosa) y no buena», *ona eçey liz* «buena no fuese»: lehenbiziko aldaeren ere, badirudi *fues(s)e* behar lukeela. Uste hau ustel ez balitz, erdizka nahiz osorik, honako hau edo hurbilekorik izango litzateke gure helburua: «Ai, gure buruak hausteko ekarri bazenituzte ardatzak!», «nahiago nuke horretarako ekarri bazenituzte!» edo horien egite-kotsurik. Ik. Lafon, *Le système du verbe basque* I, 495 eta h. Eta *foruak*, zer ote *dino*?

15, 3-ko *baicin baicen* baldin bada, edo *baizic*, gogoan eduki behar da *baxen* edo espero dugula Bizkaiko itxuran. *Prendea* (Bizkaitarren) *mea* da, noski. Eta bertso honekin hasten gara giputz-bizkaitarren arteko elkarren gerrarako lehiaz, Erromakoekin hasi eta Hondarribian akabo, ametsezkoak baitira gainerakoak.

Ventaja romanoay
deroesu Ysassi
guztiaç bildar jatezanac
17 bildua zacuzan guri
gauza andibat lograzea
intentazen dauena
contadala azañea.

Vizcayari esquerz(r)a
ygaro ezan aurrera
ocasiono(?)c gustietan
18 yzanda suen broquela
aurrerorçean bearcodera
Viscayaren defenza
ez pa juan Errochela.

Ventaja romanoay
deroesu Ysassi:
guztiaç bildur jatezanac
bildur jacuzan guri,
(gauza andi bat lograzea
intentazen dauena,
conta dayla azañea).

Vizcayari eskuerra
ygaro ezan aurrera.
Ocasinoe gustietan
yzan da suen broquela.
Aurreronçean bearco deue
Viscayaren defenza,
ezpa juan Errochela.

19 Tolosa aldeco mendia
zeure aguni orria
enzutea dot izanzala
guiza eralla andia
romanoac logradueban
intentoaren erdia
beretutea Provincia.

Tolosa aldeco mendia,
zeure aguin orria,
enzutea dot izan zala
guiza eralla andia.
Romanoac logradu eban
intentoaren erdia:
beretutea Provincia.

20 Poloniaco erreguea
guizon oney careste
nola sucedigu yaguaz
Turcoagaz ainbeste
beremoduan Vizcaya
bigunago esta bapere
es pa ecusico daue.

Poloniaco erregue,
guizon oney ...te,
nola sucedidu jaquaz
Turcoagaz ainbeste.
Bere moduan Vizcaya
bigunago esta bapere,
espa ecusico daue.

21 Betor ara Arrataue,
eida chito valiente,
guztiaç ezarren baçue bira
agaz ombre a ombre,
milla guizon guichi badira
pigmeoac baguina bere
Bilbaon ala eydiroe.

Betor ara Arrataue,
eida chito valiente,
guztiaç ez arren, baçuc bira
agaz ombre a ombre,
milla guizon guichi badira,
pigmeoac baguina bere.
Bilbaon ala eydinoe.

Ertzean: Don Francisco de Arratave.

Ysasik erromatarrei daramakien «ventaja» nabari da: hau ez baita bizkaitarren beldur, besteak izaturik gelditu zirelarik. «Kantabriako partean», Bizkaia ez zen menderatua izan; Guipuzkoa, berriz, bai.

Ahapaldiak, nik utzi dudan moduan, badu gramatikari min eman diezaiokeen zerbait: *dauenac* edo espero genuke (17, 6) zerbait «kontatzekotan», edota, nahi bada, *deuenean*, etc. Azkeneko bi lerroak ez dabilta, bestalde, goragoko *romanoay* (aski pattala), *Ysassi* eta *guri*-rekin batera bukaerari dagokion aldetik.

Vizcayari eskuerra: eskuerrac? Ageri da, dena den, Bizkaiari zor ziola Gipuzkoak frantsesek, Hondarribia inguratu zutenean, aurrerago ez joana: *ocasinoe gustietan yzan da suen (zuen?) bro-*

quela. Erromako soldaduekin, aitzitik, bide-erdi gelditu zen etsaia, eraso Nafarro- nahiz hego-aldetik etorri bide zelako, Bizkaia ukitu gabe Gipuzkoa zapaldu ondoan .

-dera (18, 5) duda-mudatan aldatu dut: ederkiago legoke *dozu, aurrerancean (-oncean?)* hartu behar baldin badu «Vizcayaren defenza», mugatik hurbilago dagoenez. «Bestela zoaz Errochela-ra»: ezagun denez, *Rochellan*, Leizarragaren erdal-kutsuko idazkeran, agertu ziren Joana Albrete, Nafarroako erregina eta Bearnoko andre gehienak, argitarazi zituen euskal obrak. Egingo nuke aipamen hori Nantesko ediktuaren (1685) ondokoa dela.

Hernio dela dirudi (eta aldameneko Zelatun eta beste) «Tolosa aldeko mendia». Honela goraiatu zuen Emeterio Arresek, buruak huts egiten ez badit:

*Ernio mendi, Ernio mendi,
Euskal mendirik zarrena!*

Nolanahi ere, hor nonbait gertatu omen ziren gertatzekoak, ez Irunen nahiz Motrikun. Uste dudanez, *zeure aguin orria* Probinziaren armarrari dagokio. Hemen beheragoko testua *Nueva recopilación de los Fueros... de la... Provincia de Guipuzcoa*, Tolosa 1867, Tomás Ramón Fernándezi eskerrak, Valladoliden 1976an birrargitaratutik jaso dut (tit. II, cap. VIII, 28 orr.):

«...un escudo de Armas, que contenia en la targeta superior la persona de un Rey sentado..., y en la targeta inferior tres arboles verdes tejos plantados á orillas del Mar, en campo colorado». Hostoak, hagin hostoak behar bada, ageri dira bestetan ere eskualde horretan: Errenteriako armarrian, esate baterako.

Poloniaco erreguea (huts eman dut hurrengo lerroan) Joan Sobieski dugu ezinbestean, Joan hirugarrena, harako Viena turkoengandik 1683an libratu zuen hura. Ez da, beraz Bizkaia Sobieski baino beratzago azalduko eta luzaro gabe etsi beharko bestela use duenak.

21garrena nahikoa zuzen genuke Arrataberekiko berriak ugarriago begenitu. Halaz guztiz, *bira-k* hitz pare bat merezi du, *ba+dira*-ren ume dugunez. Igaz, 83/11/6, ikus zitekeen *El Correo Español*-en Jesús Mosquera Armendariz-en artikulua bi erretraturekin. Bizkaierazko dotrina batetik hartuak ziren, XVII. mendekoa XVI.ekoa baino areago, itxuraz, baina alde hori gutxiets dezakegu hemen. Dirlako zatiok, irakurgai diren neurrian, puntu nabarmen

bat, artean gutti ezaguna, salatzen dute: *ba*-ren aditz mugatuarekiko elkarganatzea. Aditz laguntzailea diot, iragangaitza, ez *ba*-*roa*-n azter daitekeen *ba* + *daroa*-ren tankerakoa. Adibidez:

P. Arima purgatoriocoac parte vira guc eguinico obra haetan eracgatic?

R. Vai Jauna dira.

P. Eraq ereendaco valiacen bira?

R. Ez Jauna.

...

P. Oquerriq eta erreniq, eta isuriq yzang[o] ba orduan?

R. Ez Jauna, guztiak eduguico ditue gorpuz perfecinozcoac...

Horrenbestez esan daiteke, beraz, galderetan bateratzen direla dotrina honetan, eta gureak ez dirudi galdera; inondik ere ez erantzunetan. Bizkaierazko *ba* lehenbiziko galderan ageri da Kapana-garen dotrinan: *Christiñaua baçara?*

22 Apasto badua babea
Aravac mortandadoa
zuen alde eguniday
dozun anae maitea
beretuteco usteagaz
armac eta divisa
arvola es oparea.

Apasto badau babea
Aravac, mortandadea
zuen alde eguin day
dozun anae maitea,
beretuteco usteagaz
armac eta divisea,
arvola es opazea.

Ertzean. ...a la union de Guipuzcoa con Alava... es la dependencia de la ve(na) como prim.º la peña de Orduña, di... mas abajo.

23 Ordizia (?) aldeco acha
bego yregui paga
zuoc ere bascaozqueoc(z)
gure mearic бага
Arabac ecarrico dau
Guipuzcoa onestara
lagun este yo guerrara.

Orduña aldeco acha
bego yregui бага,
zuoc ere baçaozque or
gure mearic бага.
Arabac ecarrico dau
Guipuzcoa onetara;
lagun esteyo guerrara.

	Zedasadan bestela Araco Beltran Cortes zue asaioei (?) senduen	Ze dasadan bestela? Araco Beltran cortea: suc assi eisenduen
24	Vizcayar pleita podoreac artueta jauterren cortera ce ebilgura errena.	Vizcayaz pleitea. Podoreac artueta juaterren cortera, ce ebilgura errena!

Ertzean. Juan Beltran del Puerto, cojo... en Madrid sobre...

Zalantzak: *mortandadea*, ongi balego, zertara dator? *Opazea?*
Eta *esteyo* = *ez degio* 'hark hari', *ez de(g)ion* 'egin ez diezaion'?

Ze dasadan bestela ez da noski inolazko galdera, beheragoko (35, 2) *zedasadan sobrea*-k ere uste-aldatzea sendotzen duenez gero: «ez dezadan bestela esan» izan daiteke lehena, eta «ez dezadan gehiegi (gehiago) esan» bigarrena.

Adolfo Arejitak argitara du Domingo de Hegiaren laudoriozko «Bizkai kanta», *Euskerearen iker atalak* 2, 1983 Uztaila, Labairu Ikastegia, honako bertso hauek baino mende erdiren batez lehena-gokoa, nik uste: zaharragoaren oihartzunak berrian ere ageri dira Horko 80-82 lerroak hemen dituzue:

*Armaen indarragaz Christiau osso,
il celeguieçan Hespañacoac
negarrez egoçan, nola esquecoac.*

Eta *il celeguieçan* «helburu zentzuzko subjuntiboa» dela dio Arejitak, arrazoi osoz. Eta horrek adierazten digu ez zela aginte zorrotzik azaldu behar bizkaieraz *ze*, *ez*-en ordeaz, erabiltzeko. *Ze dasadan*, hiztunari dihoakionez, *hortatiuus* edo zenbaitek deitzen zuena dugu: *noan lehen-bait-lehen, gatozen harira* eta taxu horretakoen antzera.

Gainerantzekoak aski oker zuzenduak daude: itxuratxartuak hobe. *Cortea?* *Pleitea*, *pleitua*, poto egingo lukeen *pleitua*, itxedoten genuenean. *artueta*-k *-e-a* du amaian, beste ahapaldirik gehiengotan lerro horretakoak bere gisa doazelarik. Legez, 1, 2, 4, 6 eta 7 ohi dira amaikide, ez 3 eta 5garrena.

Nik ez dut inon *ebilgura* hitza idoro: «ibilera» edo horrelako zerbaiten baliokide dirudi. Ez da, horrenbestez, «gogoa» izango -*gura*, *bilgura* eta mota horretako hitz erakarrietan nabari ohi den atzizkia, baizik.

Francesac Ondarrivia
beti oydauca custicia
a artuyacu Guipuzcoa
25 Domingo de Eguia
gorunzean hidalduyacun
soldadusco elia
cabu echabioru(?) andia.

Orain baduzu mea
Oropesari mesedea
emondeusa sinistea
26 andicanoren berbea
francesari zecatocan
yditera atea
oyze maravilea.

Orduan ere Arava,
Moretec dinoan nola
etorteco ezan yzan
27 francesaren vistara
joango gara norabuena
zuenzat garitara
baya es armadara.

Oçe estratayamea
eroateco mea
gaizqui permitidu yzanda
28 es basuec desterraua
eta orana lanza(?) banagaz
laurac bidaltatea
ezan gaiztoa lanea.

Francesac Ondarrivia
beti eydauca cuticia,
...tu jacu Guipuzcoa
Domingo de Eguia.
Gorunzean bidaldu jacun
soldadusco elia:
cabu Echaburu andia.

Orain badozu mea,
Oropesari mesedea.
Emon deusa sinistea
Andicanoren berbea,
francesari ze çatoçan
yditera atea.
Oy ze maravilea!

Orduan ere Arava,
Moretec dinoan nola,
etorteco ezan yzan
francesaren vistara:
«Joango gara norabuena
zuenzat garitara,
baya ez armadara».

O çe estratajemea
eroateco mea!
Gaizqui permitidu yzan da
es basuec desterratea.
Eta orain lanza banagaz
laurac bidalduitea,
ezan gaiztoa lancea.

Ertzean. Abila de los quatro diputados que fueron a Madrid.

Berdintsu litzateke *oydauca*. Oropesa, ezpairik gabe, harako don Manuel Joaquin Alvarez de Toledo y Portugal, conde de Oropesa (gainerako tituluak soildu egin ditut: *no hay sitio para tanta gente*, harako hark esan omen zuenez), Karlos II. arekin 1785etik aurrera agintearen gailurra ukitu zuena. *Andicano* norbait dela esango nuke eta eman zuen «berbea» honela labur daitekeelakoan nago: «ez zatozten zuek frantsesari atea irekitzera». Berriz ere ze guk ez esaten dugun lekuan.

Egitate horri zuzenean dagokion Moreten obra *De obsidione Fontirabiae* da, Lyon 1665, hiru tomotan.

29	Vizcayagaz Motricu noc euquean sinistu frances oncia eugueala belaetaric billortu Marquinaco erreguearen len deite beartu ce ez ango tratuaeren gu.	Vizcayagaz Motricu, noc euquean sinistu Frances oncia euqueala belaetaric billostu? Marquinaco erreguearen len daite beartu, ce ez ango tratuaeren gu.
30	Çecilgo ezurra ezan eldu ermura eguno inoc enzurestea (?) onelango frescurea gutziz obalengue Heibarrec burdina (hurdina) sein da ezurra baita capa euna negura.	Çeceilgo ezurra ezan eldu Ermura. Eguno inoc enzun estau onelango frescura. Gutziz oba leuque Heibarrec burdina sein da ezurra, baita capa euna negura.
31	Calebarrengo zaubea baita estudiantea nundaucazu Durangobaren goarnicio ezarguea Padre Pedro Geronimoren banaco chocolatea oize jentil onbrea .	Calebarrengo jaubea, baita estudiantea, nun daucazu Durango baxen goarnicio escarguea? Padre Pedre Geronimoren banaco chocolatea: oi ze jentilonbrea!
32	Al fin, placentinoa Lequitioco astoa zegaiti densazu eguin ain pasaje gueistoa ezeroan ac gañean Balan profeta falsua espa legaz frescoa.	Al fin, placentinoa, Lequeitioco astoa, zegaiti deusazu eguin ain pasaje gueistoa? Ezeroan ac gañean Balan profeta falsoa, espa legaz frescoa.

Erdaona Bergara
 su ohea ezara
 guere errico guizonay
 33 ydeteco oyala
 agaiti derichu zuri
 ceñatuta aygara
 ezpabere ychibay azala.

Erdu ona, Bergara:
 zu ohea ezara
 gueure errico guizonay
 ydeteco oyala.
 Agaiti derich zuri
 «Ceñatuta aygara,
 ezpabere ychi bay azala».

Vizcayagaz Motricu = Vizcaya eta Motricu? Horrela balitz ere, ez dut ikusten, ez argi ez ilun, zertara datorkigun Motriku. «Marquinaco erreguea» alegiazkotzat emana dago. Haren premia ez da, bada, larria guretzat ez besterentzat. *Billostu ala biortu?*

Frescura ipini dut, puntuak beharturik, *frescurea*-ren orde. Gramatikak, ordea, puntua beste aldetik badabil ere, *-urea* eskatuko eta are aginduko luke. Ala ez?

Ermutik aldameneko Eibarrera etorriak gara: *Gutziz obe leuque burdina zein da ezurra* «burdina ezurra baino» delakoan nago, burdin-premian baitziratekeen gero bezala Eibartarrok. Azkeneko lerroa ilun baino ilunago agertzen zait. Kapak neguan eraman ohi dira udan baino areago. Halaz guztiz, ez dira, dakidanez, ehunez egiten, oihalez baizik. Agian *baita* da lerro horretan hitz gertu eta segur bakarra.

31.garrena gau itzalaren kolore da neretzat, gaiaren aldetik batez ere: eta eskerrak Durango burutik burura aztertzeke gogo bizia sortu duela gudan Aranzadik. Eta *banaco chocolate* hori? Bagenuen dagoeneko Karibe-aldeko berririk. Balaan-ena, aitzitik, funtsez gardena da.

Plaentxiaren ondoan, Bergara, baita Bergarari zatxekan esaera zaharra, Garibaik XVI.ean jasoa. Badut horretat zerbait esateko gogo; beste norapaiterako da halere. Isatsa erantsi diote hemen (*ezpabere ychi bay azala*), gorputza baino askotaz berriagoa.

34	Badaqui garbaiti bitertecozat zeñ artu ce esta Guipuzcoa guganic conseguidu aehec nola guregara cu gana interesadu agaiti Patroi nombradu.	Badaqui garbaitu, bitartecozat zeñ artu, ce esta Guipuzcoa guganic conseguidu. Aehec nola guregana çugana interesadu: agaiti patroi nombradu.
35	Azavaduyat (?) musea zedasadan sobrea goruncecoa ychiteco ya da demporea ana eta aispari galdatea lustrea ezta gure honrrea.	Acavadu jat musea. Ze dasadan sobrea, goruncecoa ychiteco ya da demporea. Anae ta aispari galdutea lustrea ezta gure honrrea.
36	Ezindaizu beatu nolan ascoc advertidu zartuzan eguin bearyacala Viscayari erregu Santua bere eztaquidizu orregar baliadu baya su obstinadu	Ezin daizu vcatu nolan ascoc advertidu zaytuzan eguin bear jacala Viscayari erregu. Santua bere eztaquidizu orregaz baliadu, baya zu obstinadu.
37	San Ignacio gurea egizu arren baquea dozun ezquero an da emen zeure senipartea ez beguiratu eguiteaz guizonac usseguita bada ezaguzea.	San Ignacio gurea, eguzi arren baquea, dozun ezquero an da emen zeure senipartea. Ez beguiratu eguiteaz guizonac usseguita, bada ezaguzea.
38	Paralíticoaren quejea guizonic es edutea nor baliau daucazala zeuen terquedadea urte ascotan zeuec dozu osasurearen faltea Jaunac disula eviltea.	Paralíticoaren quejea guizonic es edutea noc baliau daucazala zeuen terquedadea. Urte ascotan zeuec dozu osasurearen faltea. Jaunac dizula eviltea.

Garbaitu «damutu» ezinezko delako susmoa dut: *-tu* geldituko ahal da! *Bitartecoa, patroï* (bikoitza), *santua*, azkenik bere izenez izendatzen den «San Ignacio gurea». *Musea*, gipuzkoarraren bertsoetan jasoa dago:

*Vuestro empeño es Deidades del Parnaso
desterrar esta loca y arrogante
musa vizcaina, que ha salido acaso
ha obtener fama, si mas de ygnorante,
pues quier insana y necia se conmuebe
ha pretender su silla entre las nueve.*

Hemengo *quier* goiko *siquiera*-ren ahaidea dugu (11, 1), eta ez etorkiaz bakarrik.

Santua bere eztaquidizu orregaz baliadu aski zaharkitua zegoen noski ordurako. Laguntzaile honen gainean, ik. Lafon, *Système II*, 34 h.

37garrenak hasiera aski polita du, batez ere harako *dozun ezquero an da emen / zeure senipartea* hura. Azkena berriz, bihurriago josia daiteke. Bostgarrenak, nolana ere, *-ea-* darama azkenean, hurrengo bien *-ea-*ren antzera.

38,3 lainotsu ageri da: *nor? noc?* Ala beste zerbait?

* * *

Aski eta gehiegi egin dut, deus guti egiten dudalarik, edo deusik ez. Edozeinek, hemen eskaintzen den baino argitasun zabala-gorik gabe, ondu dudana hobe dezake.

Halaz guztiz, probetxugarriago litzaiguke, a), beste norbaitek testua berriro eta zehazkiago irakurtzea eta argitara ematea. Esan bezala, uste dut luzatu gabe horrelako zerbait egingo duela La-karrak.

b) Letraz letra irakurri ondoan ere, geldi daitezke —geldituko dira— hizkuntzaren aldetik barrenduko ez ditugunak.

c) Gaiak, eta gaia estaltzen duten aipamenak, ez ditu inongo hizkuntzalarik, hizkuntzalari den aldetik, xurituko. Ea histori-gileak prest dagozkigun.

d) Ez dut ukitu azken arte neurri kontua. Neurtitz hauen neurkera ez da araurik gabea, ezta alderatzeko ere. Duten erregela, haatik, hagitz iheskor agertzen da eta indarka anitz beharko du egin atzeman nahi duenak. T. Navarro Tomás-en *Métrica española*, Madrid-Barcelona, 1974, 39, honelako zerbaitetaz ari da: «Como modalidad semilibre cabe considerar el verso *fluctuante*, cuya ametría no excede de un margen relativamente limitado en torno a determinadas medidas con las cuales suele a veces coincidir».

Garai bateko euskal testuak badute arrakasta, nahiz eta literaturaren aldetik eta interes eskasekoak izan. Badute, hobeki esan dezadan, aspaldi behar zutekeen jaiera. Ez bertan utzi, otoi, aurrean dituguino. Eta saia berriak aurkitzen eta zabaltzen.

P.S. Lehena geroaren igerbide izan daitekeenez, azaldu berri ditudanak exenplutzat balio dute direlako «gure legeak» ez zirela askitan gu guztionak izaten adierazteko, nor berarenak baizik. Noren aldekoak eta noren kaltekoak. Eta dirudienez lehengo lepotik dugu eta izango dugu burua, orain eta geroxeago.

Kontsolagarri da, halaz ere, hor bidenabar (35, 5-8) irakurtzen dena:

*Anae ta aizpari
galdutea lustrea
ezta gure honrrea.*

AZKEN-ONDOKO OHARRA

Kondairaren aldetikakoak kanpoan gelditu dira, ikus dezakezue-nez, ofiziokoek aserra zitezkeelakoan lardaskan hasten banintzen ez zegokidan landan. Halaz guztiz, eta goragokoak erabat bukatu ondoan, ausardia bildu dut inguruko soroetan bilatzeko. Eta ez dut, egia esan, gehiegizko lanik izan aurkitzen, bilatzen ez ezik.

Aski izan dut Pablo Fernández Albadalejo-ren *La crisis del Antiguo Régimen en Guipúzcoa, 1766-1833: cambio económico e historia*

gaingiroki arakatzea. Begira, esate baterako, 61 orrialdetik aurrera. Hor ikus daitekeenez, Bizkai-Gipuzkoetako burdingintza galduan gelditu zen 1650 ondoan, gutti gora-behera, bestetangoaren aldean Sueziakoarenean, batez ere. «Quizá por ello —dio Fz. Albadalejok— el sector industrial fue marginado en aras de la exportación de mineral en bruto o escasamente elaborado».

Olak baziren Gipuzkoan Bizkaian adina bederen; mea, berriz, Bizkaian zegoen, Somorrostron batez ere, Gipuzkoak zenbait pixar baizik ez zuelarik. Eta bizkaitarrak segituan hasi ziren eginahalean, abantail honetaz baliatzeko asmoz: «Los dirigentes del Señorío pretenden monopolizar la exportación de vena de Somorrostro. En 1633 inician una premeditada política de bloqueos sobre la vena que se exportaba a Guipúzcoa, al mismo tiempo que intentan gravar su exportación con un nuevo impuesto. Tras algunos conatos de 1633, 1634 y 1639, conseguirán por fin, el 26 de febrero de 1640, una carga de ocho maravedís sobre cada quintal de vena de 150 libras. Vizcaya sabe que tiene todas las cartas en su mano, dado el menor volumen y riqueza metálica de los yacimientos de Guipúzcoa que, por lo mismo, recurre a todos los medios posibles para rectificar lo alcanzado por sus vecinos».

Hona, beraz, ikusi ditugun bertsoetan ahotan darabilten saltsaren sorburua: beste bibliografiarik (Gorosabelen *Noticia de las cosas memorables de Guipúzcoa*, esate baterako) aipatzea gehiegizkoa genuke hemen. Lehengoari narraiola, bada, Jaurerriko Junten 1686-ko erabakiak mea Gipuzkoara bidaltzea debekatu zuen: horren ondorioz ez omen genuen deus hartu urte horretako irailetik hasi eta 1688ko urileraino. Halaz guztiz, auziak laster gertatuko ziren ba-kebidetan, 1690etik aurrera. Horrenbestez esan daiteke, lasai asko, gure istilu hauek inguru horretan gertatu zirenen oihartzun direla, 1686-1688koak itxura duenez. Hori uste dut, behintzat.